

СУТЬ ЕТИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ

У статті на основі аналізу понять «компетентність», «професійно-педагогічна компетентність», «етична компетентність учителя» розкрито суть етичної компетентності майбутнього вчителя фізичної культури як інтегрованої, специфічної і динамічної якості, яка поєднує в собі знання й уміння в галузі професійної етики та педагогічної деонтології, гуманістичні ціннісні орієнтації та моральні особистісні якості.

Ключові слова: компетенція, компетентність, професійно-педагогічна компетентність, етична компетентність, майбутній вчитель фізичної культури.

В статье на основе анализа понятий «компетентность», «профессионально-педагогическая компетентность», «этическая компетентность учителя» раскрыта суть этической компетентности будущего учителя физической культуры как интегрированного, специфического и динамического качества, которое соединяет в себе знания и умения в области профессиональной этики и педагогической деонтологии, гуманистические ценностные ориентации и нравственные личностные качества.

Ключевые слова: компетенция, компетентность, профессионально-педагогическая компетентность, этическая компетентность, будущий учитель физической культуры.

On the basis of analyzing the concepts of "competence", "professional and pedagogical competence", "the teacher's ethical competence" the article opens the ethical competence nature of the future physical culture teachers as an integrated, specific and dynamic quality that combines the knowledge and skills in the field of professional and teaching ethics, humanistic value orientation and personal moral qualities.

Key words: competence, competency, professional and pedagogical competence, moral competence, future teachers of physical culture.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку України характеризується кардинальними змінами, які відбуваються в різних сферах суспільного життя. Перехід суспільства до ринкової економіки та поява ринку праці стали

© Без'язичний Б.І., 2014

визначальним фактором державної політики у сфері модернізації системи вищої освіти. Переорієнтація сучасної професійно-педагогічної освіти на європейські стандарти передбачає підготовку компетентного фахівця, що вимагає якісних змін та нових концептуальних підходів у підготовці майбутніх учителів, здатних максимально реалізовувати свій професійний потенціал в умовах ринкової конкуренції.

На жаль, з-поміж усіх загальних (ключових) і спеціальних (предметних) компетентностей, якими має оволодіти випускник вищого педагогічного навчального закладу відповідно до Дублінських дескрипторів і Європейської програми Тьюнінг, відсутня така, яка б відображала етичну компетентність майбутнього вчителя. Проте, в педагогічній діяльності етична компетентність учителя має виняткову значущість, адже навчання та виховання школярів вимагає відповідної моральної регуляції. Для молодого покоління особистість учителя має слугувати прикладом етичних настановлень та моральної поведінки. Зокрема, уроки фізичної культури мають розвивати у дітей не тільки фізичні якості, а й сприяти засвоєнню уявлень про спортивну етику, виробленню таких моральних та морально-вольових якостей як взаємодопомога, повага до суперника, цілеспрямованість, дисциплінованість тощо.

На противагу виробленим міжнародним стандартам якості підготовки фахівців, вітчизняна законодавча база підтримує необхідність не лише надання якісної освіти, а й виховання у майбутнього вчителя фізичної культури моральної поведінки, що належним чином обґрунтовано в «Національній програмі патріотичного виховання населення, формування здорового способу життя, розвитку духовності та зміцнення моральних засад суспільства» (1999 р.), «Національній програмі виховання дітей та учнівської молоді в Україні» (2004 р.), «Концепції національного виховання студентської молоді» (2009 р.), «Концепції національно-патріотичного виховання молоді» (2009 р.), «Концепції розвитку фізичного виховання у сфері освіти в Україні на 2006-2010 роки», «Концепції Державної програми розвитку фізичної культури на 2007-2011 роки».

Отже, максимальна реалізація виховних потенцій фізичної культури нам вбачається в зміні ціннісних пріоритетів у процесі професійної підготовки вчителя фізичної культури, в якій формування етичної компетентності має складати один з

головних напрямів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У психолого-педагогічній літературі проблема формування етичної компетентності майбутнього педагога, у тому числі вчителя фізичної культури, має багатоаспектне теоретичне трактування. Узагальнення основних положень наукових праць дають можливість визначити такі напрями наукових досліджень, пов'язаних з розв'язанням вказаної проблеми: питання реалізації компетентнісного підходу в процесі професійної підготовки майбутнього вчителя (С. Бондар, Н. Бібік, Є. Бачинська, Г. Васянович, М. Головань, О. Дубасенюк, І. Зязюн, Я. Кічук, В. Лозова, В. Лозовецька, Г. Олексюк, О. Онопрієнко, О. Овчарук, О. Пометун, Є. Павлютенко, О. Пехота, С. Раков, О. Савченка, Т. Суценка. та інші); теоретичні засади педагогічної етики і деонтології (М. Васильєва, Л. Хоружа, І. Чернокозов, В. Чернокозова, Н. Юмшанова) та інші).

Аналіз наукових праць дозволив зробити висновок про відсутність єдиного трактування поняття «етична компетентність». Зокрема, етична компетентність як професійна якість майбутнього вчителя фізичної культури не знайшла спеціального вивчення в педагогічних дослідженнях. Отже, розв'язання проблеми формування етичної компетентності майбутніх учителів фізичної культури вимагає з'ясування суті цього поняття.

Мета статті полягає у розкритті суті етичної компетентності майбутнього вчителя фізичної культури.

Виклад основного матеріалу. Як свідчать дослідження вчених світового досвіду професійної підготовки фахівців різних галузей (О. Біла, Т. Гуменникова, Я. Кічук, М. Князян, С. Рябушко, Е. Улятовська), у більшості європейських країн визначення та відбір ключових компетентностей стає важливим методологічним і дидактичним завданням, вирішення якого суттєво впливає на конструювання державних освітніх стандартів, навчальних програм, методичного супроводу процесу навчання, систем оцінювання результатів освіти.

Європейські дослідники розглядають ключові компетентності як «загальні, або ключові, вміння, базові вміння, фундаментальні шляхи навчання, ключові кваліфікації, кроснавчальні вміння або навички, ключові уявлення, опори, або опорні знання» [7, с. 19].

Групою експертів Швейцарії, США та Канади було розроблено програму «Визначення та відбір компетентностей: теоретичні та концептуальні засади», в якій поняття компетентності визначається як здатність успішно задовольняти індивідуальні та соціальні потреби, діяти та виконувати поставлені завдання; кожна компетентність будується на комбінації взаємовідповідних пізнавальних ставлень та практичних навичок, цінностей, емоцій, поведінкових компонентів, знань і вмінь, всього того, що можна мобілізувати для активної дії. За визначенням експертів поняття ключових компетентностей застосовується для визначення компетентностей, що дають можливість особистості ефективно брати участь у багатьох соціальних сферах і які роблять внесок у розвиток якості суспільства та особистого успіху, що може бути застосовано до багатьох життєвих сфер. В цьому контексті ключові компетентності становлять основний набір найзагальніших понять, які мають бути деталізовані в комплекс знань, умінь, навичок, цінностей та відносин за навчальними або професійними галузями та життєвими сферами [7].

У процесі спільного обговорення проблеми визначення компетентностей дослідники різних країн розробили власні класифікації на основі загальних рекомендацій. Так, педагоги Австрії розрізняють такі ключові компетентності, як предметна, особистісна, соціальна, методологічна. У деяких країнах впроваджено поняття «культурна компетентність», що виявляється у сприянні розвитку творчості, інноваційного осмислення і підприємництва; підвищенні стандартів викладання та навчання; створенні оточення, яке сприяє інтеграції в життя суспільства [3, с. 8].

На нашу думку, розкриття суті етичної компетентності майбутнього вчителя фізичної культури стає можливим завдяки аналізу базових понять «компетенція», «компетентність» та похідного поняття «професійно-педагогічна компетентність», яке формується на основі базових понять, має менший ступінь узагальнення і безпосередньо пов'язано з досліджуваною проблемою.

Аналіз наукових праць вітчизняних та зарубіжних дослідників щодо понять «компетенція», «компетентність», «професійна компетентність» свідчить про їхню складність та багатоаспектність. Визначення змісту цих понять викликає широкі дискусії у науковому світі, обумовлені різними підходами у розстановці акцентів,

визначенні пріоритетів з огляду на специфіку певної професійної діяльності.

У довідковій літературі «компетенція» визначається як «коло повноважень будь-якої організації, установи або особи; коло питань, у яких дана особа має повноваження, знання, досвід» [6, с. 315], «коло питань, в яких хто-небудь добре обізнаний, коло чієїсь повноважень, прав» [5, с. 289]. Поняття «компетентність» розуміється як «володіння знаннями, які дозволяють судити про що-небудь, висловлювати вагому, авторитетну думку» або «володіння компетенціями, поінформованість, обізнаність, авторитетність» [6, с. 315].

Важливим внеском у розробку компетентнісного підходу у сфері професійної діяльності є наукові праці І. Зимньої, Н. Кузьміної, А. Маркової, О. Овчарук, О. Пометун, А. Хуторського, В. Шадрікова та інші вчених. Так, А. Хуторський поняття «компетенція» розуміє як «сукупність взаємопов'язаних якостей особистості (знань, умінь, навичок, способів діяльності), що задаються по відношенню до певного кола предметів, процесів і є необхідними для якісної продуктивної діяльності»; а компетентність розглядає як «володіння людиною відповідною компетенцією, що включає особистісне ставлення до неї і предмета діяльності» [10]. Зіставляючи поняття «компетенція» і «компетентність», учений визначив, що компетенція уявляє собою відчужену, попередньо задану вимогу до освітньої підготовки фахівця, а компетентність характеризується як вже набута особистісна якість. І. Зимня [1] пояснює, що саме компетентність є актуальним проявом компетенції як «прихованого», потенційного і визначає компетентність як інтелектуально та особистісно-обумовлений досвід соціально-професійної життєдіяльності людини, що ґрунтується на знаннях.

У педагогічній науці результатом підготовки майбутніх учителів на засадах компетентнісного підходу науковці визначають професійно-педагогічну компетентність. Це поняття вперше було розглянуто Н. Кузьміною. На думку дослідниці, професійно-педагогічна компетентність складається з таких компонентів: спеціальна компетентність у галузі дисципліни, що викладається; методична компетентність у галузі формування знань, умінь в учнів; соціально-психологічна компетентність у галузі процесів спілкування; диференціально-психологічна компетентність у галузі мотивів, здібностей, спрямованості учнів; аутопсихологічна компетентність у галузі достоїнств і недоліків власної діяльності

та особистості [4, с. 90].

Н. Радіонова та А. Тряпціна професійну компетентність учителя розглядають як інтегральну характеристику, що визначає здатність розв'язувати професійні проблеми й типові професійні задачі, що виникають в реальних ситуаціях професійної педагогічної діяльності, з використанням знань, професійного й життєвого досвіду, цінностей та нахилів.

На думку, І. Зимньої у професійної компетентності слід виділити такі складові: мотиваційний компонент (готовність до прояву компетентності); когнітивний компонент (володіння знаннями змісту компетентності); поведінковий компонент (досвід прояву компетентності в різноманітних стандартних і нестандартних ситуаціях); ціннісно-смысловий компонент (ставлення до змісту компетентності та об'єкту її застосування); емоційно-вольовий компонент (регуляція процесу та результату прояву компетентності) [1].

А. Маркова в структурі професійної компетентності виокремлює наступні складові: спеціальна компетентність (володіння професійною діяльністю на достатньо високому рівні, здатність проектувати свій подальший професійний розвиток); соціальна компетентність (володіння спільною професійною діяльністю, співпрацею, а також прийнятими в певній професії прийомами професійного спілкування; соціальна відповідальність за результати своєї професійної праці); особистісна компетентність (володіння прийомами особистісного самовираження й саморозвитку, засобами протистояння професійним деформаціям особистості); індивідуальна компетентність (володіння прийомами саморегуляції і розвитку індивідуальності в рамках професії, готовність до професійного зростання, здатність до індивідуального самозбереження, непадвладність професійному старінню, уміння організувати раціонально свою працю) [5, с. 34].

Як стверджує В. Серіков, компетентність учителя виявляється в здатності встановлювати зв'язок між педагогічним знанням і ситуацією розвитку учня, в умінні дібрати адекватні засоби і методи з метою створення умов для розвитку особистості учня.

О.А. Дубасенюк розробила структуру професійно-педагогічної компетентності у сфері виховання, до складу якої входить: компетентність у галузі

теорії і методики виховного процесу; компетентність у галузі фахових предметів і знання того, як зробити процес навчання провідним засобом виховання учнів; соціально-психологічна компетентність у галузі процесів спілкування; диференціально-психологічна компетентність у сфері мотивацій, здібностей, спрямованості учнів; аутопсихологічна компетентність у сфері достоїнств та недоліків власної діяльності та особистості [2, с. 12].

Аналізуючи сутнісні характеристики професійно-педагогічної компетентності ми дійшли висновку, що попри різноманітність трактовок і змісту складових цього поняття більшість дослідників виділяють такі елементи компетентності, які відповідають за моральну регуляцію дій педагога. Це підтверджує правомірність виділення в загальній структурі професійно-педагогічної компетентності етичної складової, яка розширює професійні можливості педагога та виявляє себе як здатність до етичного керівництва педагогічним процесом, здатність взаємодіяти з усіма суб'єктами навчально-виховної діяльності на засадах професійної та педагогічної етики.

Поняття етичної компетентності педагога як системної характеристики та базової складової професійно-педагогічної підготовки майбутніх учителів уперше було сформульовано Л. Хоружею. На думку дослідниці етична компетентність учителя уявляє собою «складне індивідуально-психологічне утворення, яке інтегрує в собі професійні теоретичні знання, ціннісні орієнтації, особистісні якості та практичні вміння педагога у сфері професійної етики, що забезпечує вибір ним свідомої етичної поведінки згідно професійно-педагогічних норм» [9, с.16]. Л. Хоружа розглядає етичну компетентність як інваріантну характеристику, яка, з одного боку, відображає відпрацьовану досвідом систему професійних норм і правил поведінки педагога, з іншого, – є психолого-педагогічним інструментом його впливу через особистісну поведінку на внутрішній світ дитини.

Розглядаючи суть етичної компетентності сучасного вчителя, Л. Хоружа визначила певні здатності вчителя, які можуть бути прикладом етичної компетентності. Найголовнішими серед них, на нашу думку, є такі: усвідомлення гуманістичних цінностей, інваріантного характеру норм, принципів педагогічної етики; реалізація у професійній поведінці стратегії і тактики етично адекватного спілкування з учасниками навчально-виховного процесу; здійснення етичної

рефлексії [8].

Концепція нашого дослідження полягає в розумінні процесу формування етичної компетентності майбутнього вчителя фізичної культури як цілеспрямованого і керованого процесу, який розпочинається у вищому педагогічному навчальному закладі й неперервно продовжується у подальшій професійній діяльності вчителя. Формування етичної компетентності майбутнього вчителя фізичної культури вимагає забезпечення виховуючого характеру професійної підготовки, що потребує наповнення її на всіх етапах відповідним змістом, відбору відповідних форм, методів, технологій.

Етична компетентність майбутнього вчителя фізичної культури розуміється як інтегрована, специфічна і динамічна якість, яка містить в собі:

- сформованість етичних знань (знання моральних норм, основ професійної етики і педагогічної деонтології);
- сформованість етичних умінь, які забезпечують етичну поведінку і готовність до морального виховання учнів;
- моральне педагогічне мислення;
- усвідомлення ролі фізичної культури у становленні моральної культури особистості;
- стриманість негативних реакцій;
- виражену емпатію (співчуття до учнів, батьків, колег, інших людей);
- вихованість морально-вольових якостей (цілеспрямованість, тактовність, толерантність, відповідальність, наполегливість тощо);
- оптимальний стан моральних ставлень (до навчання, товаришів, до самого себе тощо);
- прагнення до морального самовдосконалення.

Етична компетентність забезпечує готовність майбутнього вчителя фізичної культури до етично адекватної поведінки в педагогічних ситуаціях морального вибору. Показниками етичної компетентності можуть виступати характеристики, які відбивають її ціннісні, когнітивні, поведінкові, емоційні та особистісні аспекти, а саме: сформованість моральних цінностей, усвідомлення соціальної ролі вчителя фізичної культури в підвищенні морального рівня молодого покоління; рівень засвоєння відповідних професійних знань і вмінь; моральна

регуляція власних дій; рівень сформованості професійно-особистісних якостей; виявлення здатності здійснювати рефлексію і на цій основі корегувати власну поведінку і діяльність, адекватність самооцінки.

На основі аналізу психолого-педагогічної літератури та власного досвіду, ми визначили, що підвищення рівня сформованості етичної компетентності майбутнього вчителя фізичної культури є можливим, завдяки: організації формування етичної компетентності майбутніх учителів фізичної культури як цілісного особистісно-орієнтованого процесу; урахуванню при визначенні мети, змісту підготовки студентів відповідного фаху моральний виховний потенціал фізичної культури; забезпеченню єдності загальнокультурного, професійного й морального розвитку особистості вчителя в умовах професійної підготовки; забезпеченню набуття досвіду морального виховання шляхом цілеспрямованого включення майбутнього вчителя фізичної культури в професійну діяльність під час педагогічних практик; розробці моделі науково-методичного забезпечення системи формування етичної компетентності майбутнього вчителя фізичної культури в процесі професійної підготовки.

Отже, для того щоб сформувати етичну компетентність майбутнього вчителя фізичної культури необхідно забезпечити цілісність і системність цього процесу, що вимагає єдності його змістових, функціональних та особистісних компонентів, орієнтованих на формування в студентів моральної свідомості, моральних особистісних якостей, готовності до етичної поведінки на основі гуманістичних ціннісних орієнтацій, здійснення морального вибору в ситуації невизначеності.

Висновки. В умовах розвитку ринкової економіки, активізації ринкових відносин в різних сферах суспільства, зокрема в освітній галузі, виникає необхідність модернізації сучасної системи вищої освіти на засадах компетентнісного підходу. У зв'язку з цим, актуалізується проблема розробки різних видів компетентності майбутнього вчителя в залежності від напрямку його педагогічної діяльності та сфери застосування певної сукупності знань, умінь та особистісних якостей. Компетентність фахівця дозволяє йому практично оперувати набутими в процесі навчання знаннями, застосовувати їх упродовж всього життя.

Аналіз й узагальнення досвіду вітчизняних і зарубіжних учених щодо визначення сутності понять «компетентність», «професійно-педагогічна компетентність» дозволив визначити суть етичної компетентності майбутнього вчителя фізичної культури як інтегрованої, специфічної і динамічної якості, яка поєднує знання і вміння в галузі професійної етики та педагогічної деонтології, морально-вольові якості, моральні настанови і цінності.

Література

1. Зимняя И. А. Ключевые компетенции – новая парадигма результата современного образования [Электронный ресурс] / И. А. Зимняя // Интернет-журнал «Эйдос». – 2006. – Режим доступа к журн. : <http://www.eidos.ru/journal/2006/0505.htm>.
2. Дубасенюк О. А. Професійна підготовка майбутнього вчителя до педагогічної діяльності / О. А. Дубасенюк, Т. В. Семенюк, О. Є. Антонова. – Житомир: Житомирський держ. пед. ун-т, 2003. – 192 с.
3. Компетентність саморозвитку фахівця: педагогічні засади формування у вищій школі / [О. О. Біла, Т. Р. Гуменникова, Я. В. Кічук, М. О. Князян, С. О. Рябушко, Е. А. Улятовська]. – Ізмаїл: ІДГУ, 2007. – 236 с.
4. Кузьмина Н. В. Профессионализм личности преподавателя и мастера производственного обучения / Н. В. Кузьмина. – М.: Высшая школа, 1990. – 119 с.
5. Маркова А. К. Психология профессионализма / А. К. Маркова. – М. : Международный гуманитарный фонд «Знание», 1996. – 308 с.
6. Словарь иностранных слов / [Под ред. И. В. Лехина, С. М. Лошкиной, Ф. Н. Петрова, Л. С. Шаумяна]. – М.: Советская энциклопедия, 1964. – 784 с.
7. Стратегія реформування освіти в Україні : Рекомендації з освітньої політики. – К. : “К.І.С.”, 2003. – 296 с.
8. Хоружа Л. Етична компетентність сучасного вчителя / Л. Хоружа // Директор школи. Україна : Науково-методичний журнал [Учр. : Издательство «Плеяды»]. – К., 2008. – № 3. – С. 37-44.
9. Хоружа Л. Л. Теоретичні засади формування етичної компетентності майбутніх учителів початкових класів : автореф. дис... на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти»

/ Л. Л. Хоружа. – К., 2004. – 36 с.

10. Хуторской А. В. Ключевые компетенции и образовательные стандарты [Электронный ресурс] / А. В. Хуторской // Интернет-журнал «Эйдос». – 2002. – 23 апреля. – Режим доступа к журн. : <http://eidos.ru/journal/2002/0423.htm>.